

NEKI SEGMENTI PRIMARNIH SOCIJALNIH VEZA HRVATA I SRBA NAKON RATNIH SUKOBA

Dragutin BABIĆ
Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

UDK: 316.454.5(497.5=163.42:=163.41)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 5. 6. 2007.

U tekstu se analiziraju kvaliteta i dosezi socijalne interakcije Hrvata i Srba nakon ratnih sukoba i povratka/useljavanja ratnih migranata na bivše ratne prostore. U prijeratnom razdoblju mrežnu strukturu primarnih socijalnih relacija u mikrosocijalnom ambijentu lokalnih zajednica činili su susjedstvo, bračne i generacijske veze, prijateljstvo i drugi socijalnointerakcijski obrasci pripadnika različitih nacionalnih skupina. Hrvati i Srbi značajno su sudjelovali u tim mrežama, a velik dio pripadnika jedne i druge skupine imao je prijatelje u onoj drugoj nacionalnoj skupini. Istraživanje pokazuje da su prijatelji prekinuli kontakte ili su se samo pozdravili, no bilo je i dosta slučajeva da su se prijatelji Hrvati i Srbi u ratu međusobno štitili. Ono što je indikativno, osim međusobne zaštite, jest i spoznaja da prijatelji nisu značajnije sudjelovali u prijetnjama i fizičkim napadima na prijatelje druge nacionalnosti. To je olakšalo njihov susret nakon rata, pa su opet uglavnom ili s oprezom ili bez rezerve stupili u komunikaciju, što može nakon rata funkcionirati kao socijalni kapital u obnovi mreža primarnih socijalnih veza u lokalnom ambijentu. Odgovori ispitanika i u ovim slučajevima upućuju na relativno tolerantnu atmosferu, barem u stavovima, što će svakako donekle afirmativno utjecati na poslijeratne procese, u kojima je jedan od važnijih ciljeva integracija svih aktera na bivšim ratnim prostorima u socijalni habitus lokalnih zajednica.

Ključne riječi: socijalna interakcija, Hrvati, Srbi, poslijeratno razdoblje, suživot

Dragutin Babić, Institut za migracije i narodnosti,
Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: dragutin.babic@imin.hr

UVOD

Ratni sukobi na prostorima bivše jugoslavenske države uzrokovali su velike seobe stanovništva i prave tektonske poremećaje u sociodemografskoj strukturi lokalnih zajednica, posebno u njihovoj nacionalnoj dimenziji. Predratni slojeviti sociopolitički procesi, utjecaj globalizacijskih kretanja na promjene u socijalističkim porecima sve do njihova povijesnog sutona, tranzicijski zahtjevi, inauguracija novoga sociopolitičkog ustroja kao i pitanja budućnosti federativne države uzrokovali su već tada, a posebno u ratnim sukobima, izrazitu destrukciju mrežne strukture primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. Socijalna distanca između Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koja je u neposrednom predratnom razdoblju još bila mala, počela se znatno povećavati.¹ Raspadao se socijalistički poredak i federativna država sa svojim ideologijskim konstrukcijama i internaliziranim obrascima socijalne interakcije, koji su činili važne segmente kolektivnih imaginarija u pojedinim sastavnicama bivše države. Pritom, kako ističe Rudolf Rizman, procesi etničkog oživljavanja i povratak korijenima nije samo specifičnost prostora bivše Jugoslavije nego je riječ o svjetskom procesu (Rizman, 1993.). U javnosti je došlo do konflikta između različitih prethodno internaliziranih i u vremenu promjena socijalnokonstruiranih naracija, što je na grupnoj i interpersonalnoj razini pojačalo podjele i rezultiralo konfliktnom socijalnom zbiljom, posebno na polju međunacionalnih odnosa. Počinju se događati različita 'viđenja' onoga što je bilo, onoga što jest i posebno onoga što se treba dogoditi. Paradigmatski slučaj za Hrvatsku svakako su hrvatski i srpski nacionalni identitet, čija je politička aktivizacija na platformi nacionalnih programa koji su se međusobno isključivali generirala destrukciju multinacionalnih lokalnih zajednica i gotovo potpuno razrušila njihov socijalni habitus. Ipak, čak i u tako uzburkanim i izrazito konfliktnim socijalnim zbivanjima i ratnim sukobima kao njihovim vrhuncem, mreža primarnih socijalnih odnosa, što će se pokazati i u ovom istraživanju, bila je u nekim segmentima vrlo otporna na 'vanjske' udare, što može biti važan socijalni kapital u poslijeratnom razdoblju. Sukobi, a onda i rat kao njihova završna faza, svoje izvorište nije imao u vjekovnoj nesnošljivosti pripadnika nacionalnih i/ili etničkih skupina, nego u borbi oko suvereniteta na prostoru bivše države, što je i temeljni kontraargument interpretacijama rata kao etničkoga sukoba. Temeljno pitanje koje se nameće u poslijeratnom razdoblju odnosi se na kvalitetu i domete (re)konstrukcije mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. Mogu li Hrvati i Srbi na bivšim ratnim prostorima² ponovno biti susjedi, prijatelji, bračni partneri, suradnici na poslu i mogu li opet kao prije rata jedni drugima ići u posjete, na kirvaje i krsne slave i time postići punu integraciju

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

svih aktera u lokalne zajednice, neovisno o njihovim sub/identitetskim obilježjima, uključujući posebno njihov nacionalni sub/identitet?³ Pitanja prijateljstva između Hrvata i Srba u vremenskoj perspektivi, od neposredno prijeratne, ratne do poslijeratne socijalne interakcije, zatim bračni odnosi i percepcija mogućih poslijeratnih hrvatsko-srpskih brakova te zajedničko igranje djece tih nacionalnih skupina – polazišta su u analizi socijalne distance i komunikacijske dimenzije poslijeratnoga suživota Hrvata i Srba na bivšim ratnim prostorima u Hrvatskoj. Empirijskim istraživanjem u četiri hrvatske regije, koje su ujedno bivši ratni prostori, istraženi su problemi u obnovi/uspostavi suživota na populaciji ratnih migranata i stanovništva koje nije napuštalo taj prostor.

SOCIJALNOINTERAKCIJSKA I KOMUNIKACIJSKA DIMENZIJA (RE)KONSTRUKCIJE MULTIETNIČKIH LOKALNIH ZAJEDNICA NAKON RATNIH SUKOBA

Lokalna je zajednica socijalni prostor sazdan od višestrukih socijalnih relacija u kojima se umrežuju akteri različitih sub/identitetskih obilježja i u međugri konsenzusa i konflikta stvaraju socijalne obrasce interakcije i komunikacije. U brojnim i dinamičnim procesima re/strukturacije oblikuju se raznovrsne i brojne mreže primarnih socijalnih odnosa, čineći tako socijalni supstrat lokalnih zajednica. Etnonacionalni interpretativni zahvati u socijalnu zbilju neposredno prije rata iz kompleksnog su socijalnoga habitusa i različitih strukturalnih segmenata koji su činili mrežnu konstrukciju multinacionalnih lokalnih zajednica 'uzimali' i prezentirali uglavnom one događaje iz bliže ili dalje prošlosti koji su suživot prikazivali kao svojevrsan 'pakao' i nemogućnost suživota s 'njima'. Kako ističu neki autori, medijsko predstavljanje događaja počelo je funkcionirati kao intersubjektivna konstrukcija u svakodnevici lokalnih zajednica (Katunarić, Banovac, 2004.). Pritom, kako interpretira Paul Connerton, " ...postupci povijesne rekonstrukcije mogu na razne načine otuda primati usmjeravajuće poticaje, a zauzvrat kadri su značajno oblikovati sjećanje društvenih grupa. Osobito ekstreman slučaj takva uzajamnog djelovanja pojavljuje se kad se državni aparat navodi da građane ustrajno lišava njihova pamćenja" (Connerton, 2004., 23). Slično o tome piše Jerzy Jedlicki, koji ističe da "motivi i argumenti izvučeni iz povijesti imaju važnu, dapače ključnu ulogu u većini sukoba između nacija i etničkih grupa" (Jedlicki, 1999., 131). Iako su se na prostoru bivše jugoslavenske države vodili vrlo suvremeni ratovi u kojima su ciljevi bili politički, a ne pretpolitički, povijesna je baština do krajnosti reducirana i izrazito instrumentalizirana u ratne svrhe s različitim oblicima i količinom sadržaja kod različitih aktera.⁴

Prijeratni suživot različitih nacionalnih i etničkih skupina arhiviran je u povijesnom sjećanju i aktiviran u kulturi pamćenja pripadnika tih skupina, što može biti temelj za stvaranje multinacionalnog/multietničkog⁵ socijalnog kapitala nakon rata.⁶ No kako živimo u vremenu izrazito naglašene globalizirane industrije sjećanja i njezinih nešto lokalnijih inačica (Kuljić, 2006.), događa se nakon rata sukob osobnih sjećanja i institucionalnih interpretacija, što dodatno otežava (re)konstrukciju lokalnih zajednica. Uključenost i isključenost u socijalnim sferama društva počiva na nekim temeljnim okosnicama, koje sociolozi zovu normativnom i funkcionalnom integracijom. Tako normativna integracija svoje polazište i okvir ima u simboličkom konsenzusu ili barem približnim normativnim i vrijednosnim okvirima, koji pretočeni i kodirani u institucionalni okvir postaju prihvatljivi/obvezni za članove društva. Funkcionalna integracija pretpostavlja uključivanje socijalnih aktera u gospodarske mreže i njihovu proizvodnu, trgovačku, uslužnu i sličnu povezanost u svakodnevnom životu. Kako se u društvu sazdanom od različitih skupina ozbiljenjem ljudskih potreba oblikuju/ustanovljuju kooperativne socijalne veze s drugim ljudima, neovisno o njihovim sub/identitetskim obilježjima (rasa, nacija, spol, dob, školska sprema, vjeroispovijest i sl.), možemo takvu socijalnu situaciju nazvati suživotom. Dakle, s obzirom na izneseno, *suživot definiramo kao normativnu i funkcionalnu umreženost i uzajamnu toleranciju različitih makro/mikrogrupnih subidentitetskih obilježja različitih socijalnih aktera u lokalnim zajednicama.*

Stoga u poslijeratnom razdoblju pitanja oblika, kvalitete i dosega socijalne interakcije i komunikacije kao njezine simboličke varijante postaju temeljna pitanja/problemi u procesu integracije svih aktera u lokalnu mrežnu strukturu koja bi trebala vratiti svoje multinacionalne/multietničke značajke sve do ponovnog umrežavanja Hrvata i Srba u primarne socijalne tvorevine – od bračnih veza, prijateljstva, susjedstva i sl. Socijalna interakcija u definiciji koju navodi George Ritzer uključuje dva ili više aktera angažiranih u međusobnoj socijalnoj akciji (Ritzer, 1997.). Akteri socijalne interakcije jesu pojedinci, skupine i institucije, a socijalna se interakcija u društvu najčešće manifestira kao komunikacija⁷ i uključuje upotrebu simbola. I dalje Ritzer ističe da u socijalnim interakcijama "ljudi upoznavaju značenja i simbole što im omogućuje korištenje samo njima svojstvene sposobnosti mišljenja (Ritzer, 1997.). U samim temeljima kolektivnoga ponašanja nalazi se *kružna interakcija*, a to je "takvo ponašanje, kada akcija jedne osobe izazvana stimulacijom koja dolazi od druge, ponovno utječe na drugu osobu i pojačava stimulaciju ... Dolazi do prenošenja i jačanja osjećaja, što je vidljivo u ljudi koji se nalaze u stanju uzbuđenja bilo da je riječ o strahu, panici ili nekom

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

drugom euforičnom raspoloženju" (Kuvačić, 2004., 61). Drugi je oblik *interpretativna interakcija*, koja se odnosi na svijet simbola, razumijevanje i interpretaciju stavova drugih ljudi. U vremenu izrazite etnonacionalne koncepcije društva/države i afirmacije nacionalnog identiteta u razmjerima sve do njegove isključivosti (kako u obrambenom tako i u agresivnom obliku, što u prvom slučaju nije uvijek koincidiralo s obranom države), događa se etnonacionalna kružna/interpretativna interakcija. Na manifestnoj razini to je rezultiralo nacionalnom homogenizacijom, dok je latentna dimenzija ovoga procesa između ostalih učinaka sadržavala i destruktivne naboje koji su pridonijeli etničkoj čistoći prostora. Do problema u komunikaciji dolazi kada nema suglasnosti oko nekih temeljnih simbola na politički kodiranom prostoru. Događa se ono što je u svojoj *definiciji situacije* naznačio Wiliam I. Thomas: "Ako ljudi definiraju situacije kao stvarne, one će biti stvarne u svojim konzekvencama" (W. I. Thomas u: Ritzer, 1997., 193). Ovo se kao problem posebno nameće u poslijeratnom vremenu, kada razne nacionalne skupine (u Hrvatskoj posebno Hrvati i Srbi) imaju drugačija viđenja 'onoga što se je dogodilo'. Socijalna interakcija pojedinaca i skupina nakon ratnih sukoba događa se na različitim razinama, od materijalnopraktičkih kao što je pomaganje u radnim aktivnostima, posudba i razmjena nužnih resursa za obavljanje tih aktivnosti ili održavanje svakodnevne egzistencije pa do simboličkih, koje uključuju međusobno razumijevanje aktera u lokalnim zajednicama i interiorizaciju najelementarnijih vrijednosnih činilaca koji omogućuju/pretpostavljaju ljudsko zajedništvo.

Koliko poslijeratna socijalna zbilja, 'pritisnuta' makropolitikim (državne, naddržavne) strukturama i događanjima na mezzo/mikrorazini (regije, lokalne zajednice/jedinice), pogoduje, a koliko djeluje inhibirajuće i s kakvim ulogama pojedinih aktera, u navedenim procesima? Ima li pritom razlike u stavovima pripadnika triju anketiranih skupina (Hrvati starosjedioci, Srbi starosjedioci, useljenici) i kako se suživot obnavlja/uspostavlja u pojedinim regijama istraživanja (Zapadna Slavonija, Istočna Slavonija, Banija, Dalmacija)? Ima li suživot Hrvata i Srba u tim destruiranim i devastiranim prostorima perspektivu, kakva je kvaliteta međunacionalnih odnosa u neposredno poslijeratnom razdoblju i koji su dosezi socijalne interakcije pripadnika tih dviju donedavno zaraćenih nacionalnih skupina?

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE (ANKETA): SUŽIVOT HRVATA I SRBA U HRVATSKOJ NAKON RATNIH SUKOBA

U istraživanju se obrađuje prostor Zapadne i Istočne Slavonije, Banije i Dalmacije,⁸ i to tri skupine ratnih migranata i ratnih stradalnika.⁹ Istraživanje se provodilo od rujna do prosinca 2004. godine u selima i gradovima Zapadne i Istočne

Slavonije, a od ožujka do svibnja 2005. na Baniji i u Dalmaciji. Anketirane su ukupno 863 osobe, od toga 295 Hrvata starosjedilaca, 292 Srba starosjedilaca i 276 useljenika. U nekim pitanjima došlo je do eliminacije dijela ispitanika kojih se pitanja ne tiču, pa je u tom slučaju manji broj ukupnih frekvencija. Prema dostupnim podacima, na ovim prostorima u populaciji koju istražujemo nalazi se približno:

Zapadna Slavonija		Istočna Slavonija	
Hrvati povratnici	10.737	Hrvati povratnici	83.445
Srbi povratnici	8198	Srbi povratnici	7081
Useljenici	34.197 ¹⁰	Useljenici	22.475 ¹¹
<i>Ukupno</i>	<i>53.132</i>	<i>Ukupno</i>	<i>113.001</i>
Banija		Dalmacija	
Hrvati povratnici	32.764	Hrvati povratnici	59.923
Srbi povratnici	31.731	Srbi povratnici	37.268
Useljenici	14.845 ¹²	Useljenici	17.466 ¹³
<i>Ukupno</i>	<i>79.340</i>	<i>Ukupno</i>	<i>114.657</i>

U obradbi rezultata istraživanja pokušali smo se služiti ponderiranjem rezultata, no u tom slučaju u velikom broju odgovora ne bi bilo moguće, zbog nedostatnih očekivanih frekvencija, upotrijebiti χ^2 test, pa smo rezultate obradili na stvarnom broju ispitanika. Stoga uzorak nije razmjernan ispitivanoj populaciji, pa u istraživanju zbog navedenoga rabimo kvotni uzorak. Koristili smo se anketnim upitnikom sastavljenim od 48 pitanja zatvorenoga tipa, a istraživanjem su obuhvaćena sljedeća obilježja ispitanika: socioprostorni status (Hrvati starosjediloci, Srbi starosjediloci, useljenici), dob (18-40 godina, 41-60 godina i 61 godina i više), spol (muški, ženski), školska sprema (bez osnovne, osnovna, više od osnovne) i regionalna pripadnost (Zapadna Slavonija, Istočna Slavonija, Banija, Dalmacija). U ovom radu obrađujemo varijablu *socioprostorni status* ispitanika i njihovu *regionalnu pripadnost* u relaciji s pitanjima važnima za ovu temu. Dobiveni odgovori obrađeni su na računalu odgovarajućim programom, a statistička značajnost razlika u odgovorima ispitanika testirana je χ^2 testom.

Hrvati i Srbi bili su prije rata umreženi u razne oblike primarnih socijalnih veza, među kojima je prijateljstvo pripadnika tih dviju nacija zauzimalo zamjetno mjesto. Ispitanici su u istraživanju upitani jesu li imali prijatelje Hrvate, odnosno Srbe, prije ratnih sukoba, zatim kako su se ti prijatelji ponašali prema njima u ratu i kako su reagirali oni koji su nakon rata imali prilike susresti prijatelje druge nacionalnosti. Pritom su testirane tri skupine ispitanika različita socioprostornog statusa i regionalne pripadnosti. Što pokazuju njihovi odgovori?

➔ **TABLICA 1**
Socioprostorni status i
prijateljstvo Hrvata i
Srba prije rata¹⁴

Socioprostorni status		Da	Ne	Ukupno
Hrvati starosjedioci	N	237	58	295
	%	80,3	19,7	100,0
Srbi starosjedioci	N	275	17	292
	%	94,2	5,8	100,0
Useljenici	N	234	42	276
	%	84,8	15,2	100,0
Ukupno	N	746	117	863
	%	86,4	13,6	100,0

⊕ **TABLICA 2**
Socioprostorni status i
ponašanje prijatelja
druge nacionalnosti
(Hrvata/Srba) u ratu¹⁵

$\chi^2=24.936$; $df=2$; $p=0.000$

	Socioprostorni status							
	Hrvati		Srbi		Useljenici		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Štitili su me	30	12,7	49	17,9	43	18,4	122	16,4
Materijalno su me pomagali	13	5,5	20	7,3	14	6,0	47	6,3
Samo su me pozdravili	67	28,3	62	22,6	56	23,9	185	24,8
Nisu kontaktirali sa mnom	102	43,0	139	50,7	89	38,0	330	44,3
Prijetili su mi	17	7,2	2	0,7	23	9,8	42	5,6
Fizički i oružano su me napadali	8	3,4	2	0,7	9	3,8	19	2,6
Ukupno	237	100,0	274	100,0	234	100,0	745	100,0

$\chi^2=35.853$; $df=10$; $p=0.000$

	Regionalna pripadnost									
	Zapadna Slavonija		Istočna Slavonija		Banija		Dalmacija		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Štitili su me	14	6,5	39	21,1	43	23,5	26	16,0	122	16,4
Materijalno su me pomagali	6	2,8	12	6,5	18	9,8	11	6,8	47	6,3
Samo su me pozdravili	55	25,6	55	29,7	46	25,1	29	17,9	185	24,8
Nisu kontaktirali sa mnom	122	56,7	69	37,3	60	32,8	79	48,8	330	44,3
Prijetili su mi	13	6,0	8	4,3	11	6,0	10	6,2	42	5,6
Fizički i oružano su me napadali	5	2,3	2	1,1	5	2,7	7	4,3	19	2,6
Ukupno	215	100,0	185	100,0	183	100,0	162	100,0	745	100,0

$\chi^2=53.977$; $df=15$; $p=0.000$

⊕ **TABLICA 3**
Regionalna pripadnost
i ponašanje prijatelja
druge nacionalnosti
(Hrvata/Srba) u ratu

U prijeratnom razdoblju Hrvati i Srbi živjeli su u zajedničkoj državi, a njihovi međusobni odnosi oblikovani su pod utjecajem višestoljetne tradicije suživota, prekidane izrazito radikalnim međunacionalnim konfliktima, uz ideologijske i represivne socijalizacijske mehanizme iz socijalističkoga razdoblja. Sve je to generiralo različite moduse socijalne interak-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

cije i komunikacijske obrasce koji su činili socijalni habitus lokalnih zajednica, ali su i transcendirali njihov socioprostorni okvir. I nije neka 'iskonska mržnja' uzrokovala političke sukobe i rat, nego je to različit pristup Jugoslaviji srpskoga i nesrpskih političkih programa, što se može pojednostavnjeno istaknuti u alternativni: centralizam ili federacija. Kako ističe Duško Sekulić: "Iz ovih ideologija srpskih i nesrpskih političkih elita potječe trajan sukob u Jugoslaviji" (Sekulić, 2004., 25). I Sabrina P. Ramet navodi da je za opstanak i raspad Jugoslavije bio ključan legitimitet. Jedan 'kvazilegitiman' sustav, kakav je bio onaj socijalističke Jugoslavije, pretvoren je u potpuno nelegitimno, što je dovelo do njezina raspada (Ramet, 2005.). Slično o tome piše i Srđan Vrcan, navodeći da se "... današnji društveni sukobi mogu lako, ali posve pogrešno, predočiti kao neka vrst proširenih tradicionalnih plemenskih i klanovskih sukoba i ratova ...tamo gdje je posrijedi zapravo sukob i sraz konkretnih suprotstavljenih modernih političkih strategija i njima motiviranih političkih praksi" (Vrcan, 2006., 55).

● **TABLICA 4**
Socioprostorni status i reakcija na susret s prijateljem druge nacionalnosti nakon rata¹⁶

	Socioprostorni status							
	Hrvati		Srbi		Useljenici		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Udaljio sam se	16	8,9	1	0,4	6	3,4	23	3,9
Pravio sam se da ga ne vidim	14	7,8	5	2,1	10	5,7	29	4,9
Pričekao sam da vidim kako će on reagirati	26	14,4	40	16,9	22	12,6	88	14,9
Samo sam ga pozdravio u prolazu	21	11,7	12	5,1	23	13,1	56	9,5
Zastao sam i popričao o svemu	63	35,0	115	48,5	72	41,1	250	42,2
Razveselio sam se susretu	40	22,2	64	27,0	42	24,0	146	24,7
<i>Ukupno</i>	<i>180</i>	<i>100,0</i>	<i>237</i>	<i>100,0</i>	<i>175</i>	<i>100,0</i>	<i>592</i>	<i>100,0</i>

$\chi^2=41.115$; $df=10$; $p=0.000$

Različiti su oblici socijalne interakcije, a jedan takav oblik, egzistentan u naseljskoj mreži lokalnih zajednica, ali i na većoj prostornoj udaljenosti, jest prijateljstvo. Prijateljstvo je oblik socijalne interakcije u kojemu su akteri povezani sličnim afinitetima i aktivnostima, a karakterizira ga i jača emotivna vezanost tih osoba. Prijateljstvo Hrvata i Srba, a velik udio ispitivanih odgovorio je da su imali prijatelje Hrvate/Srbe prije rata, pokazuje da u mirnim i stabilnim vremenima i u sociopolitičkom ambijentu koji favorizira međuetničku toleranciju osobe različitih subidentitetskih obilježja (rasa, nacija, konfesija i sl.) u međusobnoj socijalnoj interakciji stvaraju mreže primarnih socijalnih odnosa u kojima prijateljstvo ima važnu ulogu. U vremenu raspada bivše jugoslavenske države i socijalističkoga poretka mijenja se matrica koja čini resursnomobilizacijski potencijal osvajanja i obnašanja vlasti, a etnonacio-

nalna interpretacija/socijalna konstrukcija zbilje postaje (pre-)dominantno obilježje temeljnih socijalnih sfera društva – od politike do kulture i gospodarstva. Kako su se, s različitim političkim legitimitetom,¹⁷ u Hrvatskoj sukobili hrvatski i srpski etnonacionalizam, mrežna struktura koja čini socijalni habitus lokalnih zajednica doživjela je pravi 'udar'. Etnonacionalizam¹⁸ u hrvatskoj i srpskoj verziji djelovao je disfunkcionalno i izrazito dezintegrativno na razne oblike primarnih socijalnih odnosa – od susjedstva, kumstva, bračnih veza, generacijskih veza pa do međunacionalnoga prijateljstva. Socijalna konstrukcija 'pravih' Hrvata i Srba, prema 'slici' stvaranoj u laboratorijima etnonacionalnih političkih garnitura, homogenizirala je te nacije sve do isključivosti prema 'onima drugima' i u svojoj radikalizaciji vodila je prema etničkoj čistoći prostora. Na problem izrazitoga favoriziranja nacionalnog identiteta upozorava Georges Devereux: "Etnički identitet može biti funkcionalan samo ako je materijalno širokog dosega i ako mu se ne pridaje prekomjerna važnost" (Devereux, 1990., 248). Od takva shvaćanja nacije do napada na druge/drugačije u turbulentnom vremenu primjetna je vrlo tanka linija. Počelo je srpskim osvajačkim ratom i iredentističkom pobunom Srba u Hrvatskoj, praćenoj logistikom JNA, srpskih vlasti u Beogradu i paravojnih jedinica pridošlih izvan Hrvatske. Uglavnom etnički hrvatsko stanovništvo napušta svoje domove i odlazi u izbjeglištvo, a njihove su kuće i stanovi popaljeni i opljačkani. Dijelom uoči i u samom ratu, a još više potkraj rata, hrvatski etnonacionalizam¹⁹ i njegovi protagonisti pridonose, paljenjem i rušenjem srpskih kuća, ubojstvima civila, također etničkom čišćenju prostora i destrukciji primarnih socijalnih veza u lokalnim zajednicama. Među ostalim obrascima socijalne interakcije strada i prijateljstvo, posebno međunacionalni prijateljski odnosi. Hrvati i Srbi, pod utjecajem sociopolitičkih događanja izrazito prožetim etnonacionalizmom, preispituju dotadašnje prijatelje, ulaze u konfliktnu situaciju s njima, što sve stvara socijalnu distancu između pripadnika ovih dvaju nacionalnih entiteta. To se različito iskazuje u pojedinim slučajevima, ovisno o intenzitetu prijateljstva, etnonacionalnoj opterećenosti aktera, međunacionalnim odnosima u lokalnim zajednicama i ukupnim političkim i kasnije ratnim događanjima u bližoj okolini i na širem prostoru.

Što pokazuju rezultati istraživanja? Velika većina ispitanika iz svih triju ispitivanih skupina imala je za prijatelje osobe druge nacionalnosti (Hrvate ili Srbe) prije rata. To je značovit pokazatelj visokointernaliziranog obrasca primarnih socijalnih veza, koje su uključivale različita makro/mikrosubidentitetska obilježja aktera sve do njihova nacionalnog identiteta. Na normativnoj razini to je olakšavao socijalistički imagi-

narij i njegova programskooperativna sintagma međunacionalne koegzistencije ('bratstvo i jedinstvo'), kao i višestoljetna tradicija suživota i suradnje s nacionalno drugima/drugačijima. Funkcionalna umreženost Hrvata i Srba u lokalnom socijalnom ambijentu uključivala je pomoć u seoskim poslovima, međusobnu trgovinu, rad u industrijskim pogonima i običajnosne obrasce koji su ih pratili ili im prethodili. U samom ratu došlo je u dosta slučajeva do prekida međunacionalnoga prijateljstva, što pokazuju odgovori *nisu kontaktirali sa mnom*, udio kojih je dominantan u ukupnoj distribuciji ponuđenih alternativa. Značajan je i udio osoba čija se socijalna interakcija s prijateljima druge nacionalnosti pretvorila u odnos karakterističan za poznanstvo, sveden na elementarnu građansku komunikaciju kao što je *pozdravljanje*. Posebno su indikativni odgovori koji pokazuju da su se Hrvati i Srbi kao prijatelji u ratu međusobno *štitili*. I u tako turbulentnim, konfliktnim i traumatičnim vremenima, mrežna struktura primarnosocijalizacijske sfere u kojoj prijateljstvo zauzima važno mjesto pokazala se vrlo otpornom na vanjske udare. Ovakvi postupci u ratu mogu u poslijeratnom razdoblju funkcionirati kao socijalni kapital u mogućoj/poželjnoj regeneraciji mreže primarnih socijalnih veza u lokalnim zajednicama. Prijatelji uglavnom nisu bili među onima koji su *prijetili* ili su *fizički napadali*, pa je i to argument u prilog navedenih opservacija o ratnim vremenima i očekivanjima nakon rata.

Po regijama, postoje statistički značajne razlike u ponašanju susjeda u ratu, a posebno je iznenađenje situacija u Istočnoj Slavoniji. U 'slikama' koje su egzistentne u javnosti i posebno u etnonacionalnim interpretacijama 'onoga što se je dogodilo', upravo je Istočna Slavonija s gradom Vukovinom regija gdje su susjedi i prijatelji najviše udarili na susjede i prijatelje druge nacionalnosti. Iako je sigurno i toga bilo, a štete su izrazito teške za socijalni habitus lokalnih zajednica i njihovu međunacionalnu supstancu, prijatelji ipak nisu bili u prvim redovima onih koji su napadali prijatelje, što upućuje na otpornost, izdržljivost i snagu toga segmenta mreže primarne socijalne strukture u lokalnom ambijentu. Upravo takvo ponašanje prijatelja druge nacionalnosti u ratu utjecalo je na poslijeratne susrete prijatelja. Malo je ispitanika, najviše kod domicilnih Hrvata, koji su *izbjegli susret* s prijateljem druge nacionalnosti prije rata ili su se *pravili da ga ne vide*. Nešto je više onih koji su s rezervom prihvatili komunikaciju, što je vidljivo u stavu *pričekao sam da vidim kako bi on reagirao*. Znatno dio ispitanika uglavnom je tolerantan i kooperativan u tim situacijama, pa prevladavaju odgovori *zastao sam i popričao o svemu i razveselio sam se susretu*. Prema očekivanju i u suglasju s većinom odgovora, Hrvati starosjedioci više su od ostalih isključujući i skeptični prema mogućoj obnovi prijateljstva, zatim

● **TABLICA 5**
Socioprostorni status i
brak s osobama
druge nacionalnosti
(Hrvatima/Srbima)²⁰

useljenci, dok su Srbi starosjedioci izrazito benevolentni u odnosu na takve situacije. Ipak, ni u jednoj skupini, bez obzira na postojeće razlike, to nije dominantan socijalni obrazac u poslijeratnom razdoblju, što svakako djeluje kao poticajan činitelj (re)konstrukcije lokalnih zajednica.

Međunacionalni, tzv. mješoviti, brakovi bili su u znatnom opsegu zastupljeni u ukupnoj populaciji oženjenih/udatih osoba, što u bivšim ratnim prostorima u Hrvatskoj vrijedi posebno za hrvatsko-srpske brakove. Kako bi nakon rata reagirali Hrvati/Srbi u slučaju kada bi njihovo dijete odlučilo ući u brak s onima druge nacionalnosti (Hrvatima/Srbima)?

	Socioprostorni status							
	Hrvati		Srbi		Useljenci		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Za ljubav i brak nacionalnost nije važna	99	33,7	199	68,4	97	35,1	395	45,9
Upozorio bih ga da to nije dobro, ali bih prihvatio	44	15,0	29	10,0	45	16,3	118	13,7
Ako bi me i smetalo, ne bih to pokazivao	88	29,9	47	16,2	75	27,2	210	24,4
Teško bih se s tim pomirio	44	15,0	11	3,8	41	14,9	96	11,1
Nikako mu ne bih oprostio	19	6,5	5	1,7	18	6,5	42	4,9
<i>Ukupno</i>	294	100,0	291	100,0	276	100,0	861	100,0

$\chi^2=96.368$; $df=8$; $p=0.000$

	Regionalna pripadnost									
	Zapadna Slavonija		Istočna Slavonija		Banija		Dalmacija		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Za ljubav i brak nacionalnost nije važna	99	43,2	88	41,3	117	55,7	91	43,5	395	45,9
Upozorio bih ga da to nije dobro, ali bih prihvatio	35	15,3	39	18,3	22	10,5	22	10,5	118	13,7
Ako bi me i smetalo, ne bih to pokazivao	65	28,4	44	20,7	43	20,5	58	27,8	210	24,4
Teško bih se s tim pomirio	26	11,4	30	14,1	18	8,6	22	10,5	96	11,1
Nikako mu ne bih oprostio	4	1,7	12	5,6	10	4,8	16	7,7	42	4,9
<i>Ukupno</i>	229	100,0	213	100,0	210	100,0	209	100,0	861	100,0

$\chi^2=28.989$; $df=12$; $p=0.05$

● **TABLICA 6**
Regionalna pripadnost i
brak s osobama
druge nacionalnosti
(Hrvatima/Srbima)

833

Mješoviti brakovi u multietničkom društvu i sociopolitičkom okviru, koji je legitimirao poželjnost međunacionalne koegzistencije i kooperacije, pa ga i pretpostavljao drugim vrijednostima, svakako su bili značajno zastupljeni u mrežnoj strukturi primarnih socijalnih relacija lokalnih zajednica. Po-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

seбно su neki gradovi u Hrvatskoj, poput Pakraca i Vukovara, bili gotovo paradigmatički primjer naselja s visokim udjelom mješovitih brakova u prijeratnom razdoblju,²¹ a onda su u ratnom vremenu doživjeli izrazite podjele po nacionalnoj liniji i gotovo potpuni kolaps primarnih socijalnih veza u socijalnom prostoru lokalnih zajednica. Slično se dogodilo i na drugim ratnim prostorima u Hrvatskoj, a nakon rata se u znatno manjem opsegu, prema iskazu ispitanika, ipak ostvaruju i bračne veze između Hrvata i Srba.²² Što o mogućem braku svoje djece s Hrvatima, odnosno Srbima, kažu ispitanici u ovom istraživanju i jesu li tzv. mješoviti, u ovom slučaju hrvatsko-srpski, brakovi indikator međuetničke tolerancije i moguće regeneracije multietničkoga socijalnog habitusa u lokalnim zajednicama nakon rata?

U ponuđenom spektru odgovora primjetna je njihova neravnomyerna, ali i afirmativno intonirana, pozicioniranost. Najviše ispitanika u sve tri ispitivane skupine smatra da *za ljubav i brak nacionalnost nije važna*. I nakon svih ratnih trauma, brojnih individualnih nesreća, od izгона iz vlastita doma, ranjenih, ubijenih, nestalih, opljačkanih materijalnih resursa i raspada mreže socijalnih odnosa, ispitanici još uvijek u znatnom broju smatraju da postoje neke vrijednosti, kao što su ljubav i brak, koje transcendiraju fragmentiranje socijalnoga tkiva po njegovoj nacionalnoj dimenziji. Pritom se uočava znatna razlika u odgovorima između Srba starosjedilaca i pripadnika ostalih dviju skupina. Srbi starosjedioci pokazuju znatno veću benevolentnost i razumijevanje za hrvatsko-srpske brakove, što koincidira s poslijeratnom sociostatusnom pozicijom Srba u Hrvatskoj, koji nose stigmatu pobunjenika protiv hrvatske države, neovisno o njihovoj zbiljskoj ulozi u tim procesima. Slična su razmišljanja useljenika (u ovom istraživanju u tri regije Hrvati, u Istočnoj Slavoniji Srbi), koji su oprezniji i manje voljni vidjeti svoje dijete u mješovitom braku s pripadnikom ciljane skupine. Odgovori *upozorio bih ga da to nije dobro, ali bih to prihvatio i ako bi me smetalo ne bih to pokazivao* zauzimaju više mjesta u ukupnom ponuđenom spektru nego stavovi *teško bih se s tim pomirio i nikako mu ne bih oprostio*. Osim toga, i kod ovih skupina nema izrazitog i prevladavajućeg negativnog raspoloženja prema takvom tipu brakova, što je početni, ali ipak obećavajući, pokazatelj za moguću multietničnost socioprostornog ambijenta u Hrvatskoj, pa i na najturbulentnijim ratnim lokacijama.

Prema regijama, prisutne su statistički značajne razlike. Tako je tolerancija prema mogućim mješovitim (hrvatsko-srpskim) brakovima prisutnija u Zapadnoj Slavoniji i Baniji u odnosu na Istočnu Slavoniju i Dalmaciju. Najmanje je ispitanika u Istočnoj Slavoniji koji su benevolentni prema mješovitim

● **TABLICA 7**
Socioprostorni status i
igranje djece²³

	Socioprostorni status							
	Hrvati		Srbi		Useljenici		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ne, trebaju se igrati sa svima	141	48,0	213	73,2	134	48,6	488	56,7
Ne, ali ih treba upozoriti tko je tko	71	24,1	21	7,2	45	16,3	137	15,9
Da, treba im zabraniti	8	2,7	2	0,7	9	3,3	19	2,2
Neka djeca sama odluče	74	25,2	55	18,9	88	31,9	217	25,2
<i>Ukupno</i>	294	100,0	291	100,0	276	100,0	861	100,0

$\chi^2=61.823$; $df=6$; $p=0,000$

	Regionalna pripadnost									
	Zapadna Slavonija		Istočna Slavonija		Banija		Dalmacija		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ne, trebaju se igrati sa svima	138	60,5	91	42,9	158	74,5	101	48,3	488	56,7
Ne, ali ih treba upozoriti tko je tko	23	10,1	53	25,0	24	11,3	37	17,7	137	15,9
Da, treba im zabraniti	1	0,4	12	5,7	2	0,9	4	1,9	19	2,2
Neka djeca sama odluče	66	28,9	56	26,4	28	13,2	67	32,1	217	25,2
<i>Ukupno</i>	228	100,0	212	100,0	212	100,0	209	100,0	861	100,0

$\chi^2=74.952$; $df=9$; $p=0,000$

● **TABLICA 8**
Regionalna pripadnost
i igranje djece

brakovima nakon rata i/ili izrazito tolerantni, iako je i u toj regiji takvih gotovo polovica u ispitivanoj populaciji. Teške posljedice ratnih sukoba, podijeljenost lokalnih zajednica, segregacija u školama, povremena i niskointenzivna socijalna interakcija između Hrvata i Srba značajno utječu na stavove ispitanika o mogućim hrvatsko-srpskim brakovima. Na drugom kraju spektra ponuđenih odgovora stavovi *teško bih se s tim pomirio* i *nikako mu ne bih oprostio* pokazuju koliko se ispitanici protive takvim brakovima. Njihov je udio u ukupnoj populaciji značajan, što je ipak najviše posljedica rata i događaja koji su uzročno povezani s njim. I ovdje su Dalmacija i Istočna Slavonija regije u kojima je situacija teža za možebitne mješovite brakove, a ispitanici skloniji radikalnijim varijantama u okviru ponuđenih odgovora.

Značajan pokazatelj međunacionalne tolerancije i umreženosti pripadnika različitih nacionalnih skupina u primarne socijalne veze lokalnih zajednica svakako je i zajedničko igranje djece. Kako roditelji najmlađih pripadnika hrvatske i srpske nacije razmišljaju o toj mogućnosti?

Igranje djece različitih skupina nakon rata značajan je indikator socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama, a roditeljski stavovi o njihovoj socijalnoj interakciji i međusobnoj komunikaciji upućuju na perspektivu tih relacija i vremenski aspekt obnove multinacionalnih/multietničkih lokalnih zajed-

nica. Mladi Hrvati i Srbi u neposrednom poslijeratnom razdoblju izrazito su ovisni o sociopsihološkom ozračju i percepciji njihovih roditelja o drugoj nacionalnoj skupini i njezinoj ulozi u ratnim zbivanjima. Pritom je kolektivistička interpretacija, a onda i socijalna konstrukcija, socijalnih odnosa (pre)-dominantna u odnosu na individualne relacije aktera i njihove uloge u ratnom vremenu. Etnonacionalne 'slike' o nacionalno drugima značajan su dio kolektivnog imaginarija kod Hrvata i Srba, što u poslijeratnom vremenu djeluje znatno više kao inhibitorni nego kao poticajni činilac moguće/poželjne obnove međunacionalne koegzistencije Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Te kolektivne predodžbe o sebi i drugima (Roth, 2000.) često su stereotipne, redukcionističke i pogodan su temelj za manipulaciju, stigmatu, aktiviranje predrasuda sve do diskriminacije, etničkoga čišćenja i genocida. Stoga je upravo značajno da se u okviru komunikativnoga i kulturnoga pamćenja²⁴ prenose 'slike' koje drugoga kod mladih naraštaja prikazuju u afirmativnom obliku i s ljudskim osobinama što sličnijima nama.

Što pokazuju rezultati empirijskog istraživanja? Međusobno igranje djece roditelji Hrvati i Srbi u više od polovice slučajeva smatraju 'normalnim' komunikacijskim obrascem u lokalnim zajednicama. Iako je rat itekako još prisutan u njihovom pamćenju i sjećanju,²⁵ roditelji koji su se opredijelili za ovaj odgovor žele da njihova djeca ne budu žrtve prošlosti i da u toj kulturi sjećanja prevladaju one bolje strane prijeratnih relacija ovih aktera. Pritom, Srbi starosjedioci znatno učestalije od pripadnika ostalih dviju skupina navode da se djeca *trebaju igrati sa svima*. Sociostatusna pozicija Srba u Hrvatskoj, a posebno Srba na bivšim ratnim prostorima, opterećena je pobunjeničkim sindromom i simboličkim projekcijama, od stereotipa, predrasuda do stigmi, koje uglavnom tretiraju Srbe kao predstavnike određenog (u ovom slučaju protuhrvatskog) projekta, a ne kao pripadnike srpske nacije koji su individualno nešto činili ili nisu činili. Uglavnom iz tih razloga pripadnici ove istraživane skupine imaju benevolentniji i tolerantniji odnos prema izrazito problematičnim i izazovnim situacijama poslijeratne socijalne zbilje u svojoj međunacionalnoj (hrvatsko-srpskoj) dimenziji.

Prihvatanje multietničkog obrasca koji uključuje zajedničko igranje malih Hrvata i Srba lakše je u Zapadnoj Slavoniji i Baniji, dok su veći otpori takvim oblicima socijalne interakcije u ostale dvije regije. No i u tim prostorima (Zapadna Slavonija), kako primjećuje Astrid Astolfi, podijeljenost je takva da će trebati dosta vremena za uključivanje svih aktera u lokalnu zajednicu (Astolfi, 1999.). Ratni razlozi uz neke mentalitetske razlike najviše su utjecali na ove razlike po regijama. Istočna je Slavonija hrvatska regija koja je izrazito pogođena ratom i u kojoj se srpski ekspanzionizam manifestirao u okru-

tnoj i krajnje destruktivnoj varijanti, a čitav jedan grad (Vukovar) temeljito je razoren. Njegovi stanovnici, poglavito Hrvati, postali su izbjeglice i raseljene osobe.²⁶ Poslijeratna situacija u toj hrvatskoj regiji opterećenija je ratom i njegovim posljedicama od ostalih bivših ratnih prostora, što se na manifestnoj razini prepoznaje kao odvojeni izlasci u kafiće, posebne smjene u školama, 'hrvatski' i 'srpski' klubovi u sportu, a na strukturalnoj kao dosta izražena segregacija i fragmentacija lokalnih zajednica prema nacionalnoj (hrvatsko-srpskoj) dimenziji.²⁷ Specifičnost Istočne Slavonije u odnosu na Dalmaciju, u kojoj su također prisutni radikalniji stavovi prema zajedničkom igranju djece, svakako je u sociodemografskoj vitalnosti srpske populacije, njezinu broju i političkom utjecaju na lokalnoj i regionalnoj razini. Na prostore Dalmacije uglavnom se vraća starije srpsko stanovništvo u znatnim dijelom devastirana, opljačkana i porušena naselja. Granatiranje dalmatinskih gradova, srpski napadi i protjerivanje civilnoga stanovništva (uglavnom etničkih Hrvata), uz aktiviranje radikalnoga hrvatskog nacionalizma u predratno vrijeme i njegovu destruktivnu aktivnost nakon ratnih operacija, rezultirali su pojačanim animozitetom prema srpskoj (osobito povratničkoj) populaciji. Tu se može dodati i mentalitet ljudi ovoga prostora, naročito njegova zaleđa, koji je skloniji binarnoj optici interpretacije i socijalne konstrukcije zbilje, pa shodno tome i djelovanju u svakodnevici u odnosu na druge hrvatske regije u ovom istraživanju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Socijalna interakcija i komunikacija Hrvata i Srba nakon ratnih sukoba opterećena je povijesnim sjećanjima, reminiscencijama na individualne patnje aktera – od progona, ranjavanja, ubojstava, pljački, porušenih kuća, što izrazito otežava (re)konstrukciju lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba. Uz to, etnifikacija javne scene i etnonacionalizam u hrvatskoj i srpskoj varijanti, s različitim političkim legitimitetom, intenzitetom i kvantumom destrukcije u različitim razdobljima, dodatno ograničuju i inhibiraju sociopolitičke procese u kojima se regenerira mrežna struktura primarnih socijalnih veza u naseljima na bivšim ratnim prostorima. Prijateljstvo Hrvata i Srba u prijeratnom vremenu bilo je izrazito prisutno kao značajan segment mreže primarnih socijalnih veza u lokalnom socioprostornom ambijentu i izvan njega, a tek malen dio ispitanika nije imao prijatelja iz redova one druge nacionalne skupine. Etnonacionalnim kodiranjem aktera, pojava i procesa u vremenu disolucije bivše države, međunacionalno prijateljstvo stavljeno je u najvećem broju slučajeva na teške kušnje. Favoriziranje etničkog identiteta sve do njegove apsolutizacije i isključivosti potisnulo je sve ostale subidentitete na

socijalnu marginu, a umjesto širokoga spektra mogućega povezivanja ljudi različitih subidentitetskih obilježja i njihova svestranog uključivanja u 'društvo', dolazi do homogenizacije po jednom kriteriju (nacionalnom) i izrazite divergencije prema nacionalno drugima, pa i onima koji nisu 'naši' na isključiv način, onaj kako ga je interpretirao i socijalno konstruirao vladajući republički/nacionalni establishment. Ponašanje prijatelja (Hrvata i Srba) bilo je raznovrsno, a najveći broj njih prekinuo je kontakte. Kako za prijateljstvo prostorna blizina nije tako presudna kao za susjedstvo, evidentno je da su sva ova događanja zamjetno utjecala na međunacionalna (posebno hrvatsko-srpska) prijateljstva. Osim prekida komunikacije, značajan je udio onih koji su se samo pozdravili, što je indikator većega poremećaja u ovom segmentu socijalnoga habitusa lokalnoga prostora, pa i šire.

Mješoviti brakovi u hrvatsko-srpskim relacijama bili su prije rata socijalna činjenica i uglavnom su prihvaćeni u lokalnim zajednicama u Hrvatskoj. Religijski, tradicijski i kulturni razlozi bili su u dosta situacija brana ili barem razlog prijepora takvim brakovima. Već prijeratne etnonacionalne projekcije zbilje, a još više ratna destrukcija u primarnim socijalnim odnosima, otežale su egzistenciju postojećih hrvatsko-srpskih brakova, a posebno dovele u pitanje ženidbene veze pripadnika tih dviju nacija nakon rata. Stavovi ispitanika pokazuju da je problem itekako prisutan – od opreza i nepovjerenja pa do, u manjem broju, slučajeva njihova dovođenja u pitanje.

Igranje djece Hrvata i Srba značajan je i znakovit pokazatelj poslijeratne socijalne interakcije u lokalnim zajednicama i njihove moguće multietničnosti. Rezultati istraživanja upućuju na prevladavanje međunacionalnih problema i njihovo neprenošenje na mlade naraštaje. Srbi starosjedioci kao skupina najviše preferiraju igranje djece s drugima bez ikakvih ograda i rezervi, što koincidira s njihovim ratnim ulogama i poslijeratnom bitno promijenjenom sociostatusnom i političkom pozicijom u hrvatskom društvu/državi. Istočna Slavonija, u kojoj je fragmentacija socijalnoga tkiva prema nacionalnoj dimenziji (hrvatsko-srpskoj) izrazitija i teža nego u drugim istraživanim prostorima, i u ovom je segmentu primarnih socijalnih odnosa znatno opterećenija od ostalih regija. Analiza istraživanja pokazuje da suživot Hrvata i Srba nakon rata egzistira različito – od već prisutne kooperativnosti i elementarnih oblika komunikacije do još uvijek tek rudimentarnih oblika međuetničke koegzistencije i naglašene isključivosti, što je najprisutnije u Istočnoj Slavoniji.

BILJEŠKE

¹ Istraživanje o međunacionalnim odnosima u Hrvatskoj provedeno je u Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom *Položaj naroda i međunacionalni odnosi 1989. g.*, a studija *Položaj*

naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociološki i demografski aspekti objavljena je 1991. g. Ispitanici su bili Hrvati, Srbi i Jugoslaveni. Na Likertovoj ljestvici od pet stupnjeva dobiveni su sljedeći odgovori. *Izrazito lošim* te odnose ocjenjuje vrlo malen postotak ispitanika, tek 2,8% Hrvata, 1,3% Srba i 21,2% Jugoslavena. Pretežu dosta visoke ocjene tih odnosa izražene stavom *uglavnom dobri*, što navodi 48,0% Hrvata, 56,5% Srba i 45,5% Jugoslavena. Percepcija međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj, i usprkos pogoršanju situacije u Jugoslaviji uzrokovane ponajprije mitinzima u Miloševićevoj režiji, bila je uglavnom povoljna (Katunarić, 1991.).

² Pitanje ima težinu i izvan tih prostora, samo ne u tako radikalnom obliku. Hrvatsko-srpski odnosi znatno su poremećeni i pod utjecajem su ratnih zbivanja, što se reflektiralo na zahlađenje odnosa, selekciju komunikacijskih sadržaja, smanjenje učestalosti komunikacije i sl.

³ U tekstu rabimo termine *nacionalni identitet* i *nacionalni sub/identitet*. Kada želimo potencirati samostalnost i značenje nacionalnog identiteta za njegove aktere i posebno ratna zbivanja, tada rabimo prvi termin, a kada želimo naglasiti njegovu povezanost, dinamičnost i mijenjanje njegova opsega i intenziteta, rabimo drugi termin.

⁴ U knjizi *Prevarena povijest* Ivo Žanić ističe ulogu epske naracije u ratnoj zbilji, posebno u srpskom nacionalnom korpusu, gdje su, kako navodi ovaj autor, društveni procesi svedeni na ahistorijsku razinu kao svojevrсни hajdučki igrokaz s guslanjem i pucanjem.

⁵ U lokalnim zajednicama žive pripadnici nacionalnih i etničkih skupina, čije razlikovanje prolazi linijom političko/državno, pa se nacije u literaturi definiraju kao skupine koje na određenom prostoru teže političkom organiziranju i državi, dok bi ostale narodnosne skupine bile etničke. Hrvatsko društvo u svom sastavu ima i jedne i druge, pa je primjereno lokalne zajednice (u znatnom broju slučajeva) odrediti i kao multinacionalne i kao multietničke.

⁶ Anketno istraživanje koje smo proveli to potvrđuje. I u najdelikatnijim i izrazito destruktivnim i turbulentnim ratnim zbivanjima susjedi i prijatelji (u ovom slučaju Hrvati i Srbi) međusobno su se štitili. Na pitanje kako su se susjedi druge nacionalnosti (Hrvati ili Srbi) ponašali prema njima, ispitanici u *Zapadnoj Slavoniji* odgovaraju ovako: Hrvati starosjedioci u 4,2% slučajeva ističu da su ih susjedi Srbi štitili, dok 9,9% kaže da su ih fizički i oružano napali. Srbi starosjedioci u 7,3% slučajeva ističu da su ih Hrvati susjedi štitili, dok 2,4% navode da su ih fizički i oružano napali. Useljenici u 7,9% ističu štitili su nas, a u 17,1% fizički i oružano su nas napali. U *Istočnoj Slavoniji* 16,5% Hrvata starosjedilaca ističe da su ih susjedi Srbi štitili, a 2,5% njih navodi da su ih susjedi fizički i oružano napali. Srbi starosjedioci u 16,2% slučajeva navode da su ih susjedi Hrvati štitili, dok 2,7% govore o fizičkom i oružanom napadu od susjeda, a useljenici navode da su ih susjedi druge nacionalnosti štitili u 8,3% slučajeva, a fizički i oružano napadali u 1,7% slučajeva. Slični su i podaci za ostale dvije regije u istraživanju, *Baniju* i *Dalmaciju*.

⁷ Razlikovanje socijalnoga djelovanja i komunikacije nalazimo kod Webera u djelu *Privreda i društvo*, a shodno tome Michael Kunczik u djelu *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju* terminom interak-

cija označuje socijalno djelovanje, dok komunikaciju definira kao interakciju pomoću simbola.

⁸ Istraživanje je dio projekta pod nazivom *Domovinski rat i promjene etničke strukture stanovništva* pod vodstvom Ive Paića, a u projektu su još sudjelovali Ivan Lajić i Dragutin Babić. Anketari su bili učenici i studenti te sami istraživači (Lajić, Babić). Anketno ispitivanje provedeno je u sljedećim naseljima: *Zapadna Slavonija*: Stara Gradiška, Okučani, Vrbovljani, Trnava, Čovac, Medari, Dragalić, Smrtić, Šeovića, Pakrac, Ratkovac, Buče, Gređani. *Istočna Slavonija*: Vukovar (Mitnica, Sajmište, Trpinjska cesta, Lužac, Priljevo), Borovo naselje, Borovo, Novi Čeminac, Stari Čeminac, Bolman, Jagodnjak. *Banija*: Petrinja, Glina, Blinjski Kut, Kinjačka. *Dalmacija*: Knin, Vačani, Dobrijevići, Kruševo, Grabovac, Šopot, Gaćezele, Pristeg, Stankovci, Bila Vlaka, Ceranje Gornje, Čista Velika, Čista Mala, Krković, Budak, Dobra Voda, Pamučari, Bratiškovci. Istraživanje se provodilo u jesen 2004. godine i u proljeće 2005. godine.

⁹ Nisu svi ispitanici svrstani u kategoriju ratnih migranata. U Istočnoj Slavoniji Srbi starosjedioci uglavnom nisu napuštali taj prostor, a većina izbjeglica i raseljenih osoba vratila se kućama. Stoga, za razliku od istraživanja iz 1999., u ovom provedenom 2004. godine umjesto termina *povratnici Hrvati* i *povratnici Srbi* rabimo termine *Hrvati starosjedioci* i *Srbi starosjedioci*, dok za useljeno stanovništvo umjesto termina *izbjeglice-useljenici* zbog promjene socioprostornog statusa rabimo termin *useljenci*.

¹⁰ Od ukupnoga broja useljenika u Zapadnu Slavoniju 29.133 doselilo se iz Bosne i Hercegovine, a 5064 iz tadašnje Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*: Državni zavod za statistiku).

¹¹ Od ukupnoga broja useljenika u Istočnu Slavoniju 17.841 doselio se iz Bosne i Hercegovine, a 4634 iz Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*: Državni zavod za statistiku).

¹² Od ukupnoga broja useljenika na Baniju 13.973 doselilo se iz Bosne i Hercegovine, a 872 iz Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*: Državni zavod za statistiku).

¹³ Od ukupnoga broja useljenika u Dalmaciju 15.368 doselilo se iz Bosne i Hercegovine, a 2098 iz Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*: Državni zavod za statistiku).

¹⁴ Pitanje u anketi glasilo je: *Jeste li imali dobre prijatelje druge nacionalnosti (Hrvate ili Srbe) prije rata?*

¹⁵ Pitanje u anketi glasilo je: *Ako ste imali prijatelja druge nacionalnosti (Hrvata/Srbina), kako su se oni ponašali prema Vama u ratu?*

¹⁶ Pitanje u anketi glasilo je: *Ako ste ga susreli, što ste učinili?*

¹⁷ Mislimo prije svega na referendum proveden u Hrvatskoj 19. 5. 1991. Na referendumu je glasovalo 84,94% ukupnoga biračkog tijela, a od toga se 93,24% izjasnilo za osamostaljenje Hrvatske. Srbi na prostoru tzv. SAO Krajina odgovorili su na rezultate referenduma i politički projekt samostalne Hrvatske oružanom pobunom, koja je sadržavala iredentističke ciljeve i bila dio Miloševićeva velikosrpskoga državnog programa.

¹⁸ Etnonacionalizam prema Vjeranu Katunariću (1994., 210) označuje stav koji ističe partikularističku, a ne univerzalističku osnovu na-

cije/države i podrazumijeva da država pripada određenom narodu, a ne svim narodima ili etničkim/nacionalnim skupinama.

¹⁹ Pri tome, kako piše Srđan Vrcan, temeljni pokretač i generator etnonacionalizma jesu sasvim racionalne i vrlo moderne, uglavnom državotvorne, političke strategije. "Nema, dakako, dvojbe da su devedesete uistinu doživjele i svojevrsnu plimu iracionalnog i prave pomahnitalosti, ali su i smjer i matrica tih zbivanja bili određeni svjesnim političkim opcijama za prepoznatljive političke strategije koje su u okviru vlastite pretežno instrumentalne racionalnosti svjesno računale s motiviranjem i stimuliranjem i najgorih oblika iracionalnosti i pravog mahnitanja" (Vrcan, 2006., 46).

²⁰ Pitanje u anketi glasilo je: *Ako bi Vaše dijete htjelo zasnovati brak s nekima druge nacionalnosti (Hrvatima, Srbima), kako biste Vi to ocijenili?*

²¹ U bivšoj Jugoslaviji tzv. mješoviti brakovi bili su značajno zastupljeni u ukupnom broju. Tako je udio nacionalno mješovitih brakova u čitavoj SFRJ iznosio 12%, toliko i u Bosni i Hercegovini, dok je u Hrvatskoj taj udio iznosio 17%, a najviše u Vojvodini, 28%. Od gradova posebno su se isticali Sarajevo sa 26%, Vukovar sa 34% i Pakrac sa 35% mješovitih brakova. Nakon rata, kako navodi D. Sekulić, broj mješovitih brakova u Hrvatskoj sveo se na 6,3% (navedeno prema: Sekulić, D., 2004.).

²² U istraživanju Borisa Banovca i Željka Bonete mjerena je etnička distanca pomoću modificirane Bogardusove skale etničke distance. Istraživanje je provedeno 2005. godine u tri hrvatske regije: Lici, Gorskom kotaru i Istri, a obuhvaćene su sljedeće nacije i etničke skupine: Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati, Romi, Slovenci, Srbi i Talijani. Istraživanje pokazuje da su Srbi kao bračni partneri manje poželjni od Hrvata, Talijana i Slovenaca, a poželjniji od Bošnjaka, Roma, Crnogoraca i Albanaca.

²³ Pitanje u anketi glasilo je: *Treba li djeci zabraniti da se igraju s djecom drugih skupina?*

²⁴ Prema Klausu Rothu, *komunikativno pamćenje* dio je svakodnevnih komunikacija, čuva ga i prenosi dano društvo i ono se vezuje uz određenu društvenu grupu, ali ima i ograničen vremenski domet, 80-100 godina. Kulturno pamćenje strukturirano je znanje koje se prenosi u organiziranoj komunikaciji na kojoj počiva svijest neke grupe o njezinu jedinstvu i specifičnosti iz koje ona crpi formativne i normativne snage kojima reproducira svoj identitet.

²⁵ U knjizi *Kultura sjećanja*, sociolog Todor Kuljić određuje pamćenje kao misaoni proces u kojem se sklapaju selektivni sadržaj prošlosti u smisaoni poredak, čuvanjem jednih zaboravom drugih, dok je sjećanje zahvat u prošlost uvijek iz nove sadašnjice, a kolektivno pamćenje čini niz praktičnih obrazaca i kulturnih sadržaja, koje ljudi uče da bi ih dekodirali i pretvorili u vlastiti identitet.

²⁶ U službenoj državnoj terminologiji za interno raseljene osobe rabi se pojam *prognanik*. Kako postoji širok dijapazon razloga i motiva odlaska iz vlastitih domova, pojam prognanik nije adekvatan jer obuhvaća samo dio unutrašnjih izbjeglica koji su direktno protjerani od napadača. U sociologiji migracija (Mesić, 1992.) upotrebljava se stoga pojam *raseljene osobe (displaced persons)*, što uključuje iznuđene i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

prisilne oblike ratnih migracijskih kretanja u kojima migranti ne napuštaju vlastitu državu, dok su izbjeglice osobe koje odlaze u druge države bježeći pred ratnom opasnošću ili nekim drugim oblikom protjerivanja i prijetnji.

²⁷ Intervjuiranjem učenika hrvatske i srpske nacionalnosti u Drugoj srednjoj školi Vukovar u prosincu 2004. godine saznajemo da su razdvojeni po smjenama. Iako su jedno vrijeme pohađali nastavu skupa, zbog incidentnih situacija došlo je do razdvajanja. Slično je i s izlascima u kafiće. Po iskazu jednog od intervjuiranih učenika, Hrvati idu u kafić 'Quo vadis', Srbi u 'Tri ruže', a u kafiće 'Blacky' i 'Ferrari' zalaze i jedni i drugi.

LITERATURA

Ajduković, D. (2003.), Socijalna rekonstrukcija zajednice. U: D. Ajduković (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, Zagreb: društvo za psihološku pomoć.

Astolfi, A. (1999.), *Reconstructin après la guerre. L'exemple de Pakrac (Croatie)*. Paris: L'Harmattan; Genève: Éditions IES.

Babić, D. (2006.), Prijeratno, ratno i poslijeratno hrvatsko-srpsko susjedstvo u lokalnim zajednicama, *Sociologija sela*, 44, 174 (4): 417-437.

Banovac, B., Boneta, Ž. (2006.), Etnička distanca i socijalna (dez)integracija lokalnih zajednica, *Revija za sociologiju*, 37 (1-2): 21-46.

Berger, L. P., Luckman, Th. (1992.), *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*, Zagreb: Naprijed.

Connerton, P. (2004.), *Kako se društva sjećaju*, Zagreb: Izdanja Anti-barbarus.

Devereux, G. (1990.), *Komplementaristička etnopsihoanaliza*, Zagreb: August Cesarec.

Dugandžija, N. (2006.), *Od nacije do reakcije: nacionalne manjine i nacionalni agnostici*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.

Jedlicki, J. (1999.), Povijesno pamćenje kao izvor sukoba u Istočnoj Europi, *Revija za sociologiju*, 30 (3-4) 131-137.

Katunarić, V. (1991.), Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj. U: M. Lazić (ur.), *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociološki i demografski aspekti* (str. 129-139), Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Katunarić, V. (1994.), Moć i etnonacionalizam, *Migracijske teme*, 10, 3-4: 209-224.

Katunarić, V., Banovac, B. (2004.), Conflicts and Peace in Multiethnic Cities of the Former Yugoslavia: a Case Study. U: M. Mesić (ur.), *Perspectives of multiculturalism – western and transitional countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy: Croatian Commission for UNESCO.

Kuljić, T. (2006.), *Kultura sjećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.

Kunczik, M., Zipfel, A. (1998.), *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.

Kuvačić, I. (2004.), *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Golden marketing.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

Mesić, M. (1992.), *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Paić, I. (2002.), *Država, nacija i etničnost u vremenu i prostoru hrvatske identitetske pripovijesti*. U: S. Mežnarić (ur.), *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću. Položaj i uloga Hrvatske*.

Ramet, P. S. (2005.), *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb: Alinea.

Ritzer, G. (1997.), *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Rizman, R. (1993.), *The sociological Dimension of Conflicts between Ethnonationalismus*. U: S. Devetak, S. Flere, G. Seewann (ur.), *Small Nations and ethnic Minorities in an emerging Europe*. München: Slavica Verlag, dr. Anton Kovač.

Roth, K. (2000.), *Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Europi*. Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa.

Sekulić, D. (2004.), *Stvaranje i raspad višenacionalne države: slučaj Jugoslavije*. U: D. Sekulić, Ž. Šporer, R. Hodson, G. Massey, J. Županov (ur.), *Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije* (str. 17-32), Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Vrcan, S. (2006.) *Nacija, nacionalizam, moderna država: između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Weber, M. (1976.), *Prireda i društvo I*. Beograd: Prosveta.

Žanić, I. (1998.), *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990. – 1995. godine*. Zagreb: Durieux.

IZVORI

Izješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 92, 7. srpnja 1998.

Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.

Popis stanovništva 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.

Povelja o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj 1991. (u: *Manjine u Europi: dokumenti / priredili Anđelko Milardović i Aleksandar Vukić*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.)

Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 92, 7. srpnja 1998.

Sporazum o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. (u: *Manjine u Europi: dokumenti / priredili Anđelko Milardović i Aleksandar Vukić*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.)

Uredba o pravima povratnika, *Narodne novine*, Zagreb, br. 33, 28. ožujka 1997.

Zakon o obnovi, *Narodne novine*, Zagreb, br. 24, 26. ožujka 1996.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

Some Segments of Primary Social Relations between Croats and Serbs after the War

Dragutin BABIĆ
Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

In the text the author analyses the quality and scope of social interaction between Croats and Serbs after the war and the return/settlement of war migrants in former areas of conflict. In the pre-war period the network of primary social relations in the micro-social ambience of local communities consisted of neighbourhood, marital and generational ties, friendship and other socio-interactive patterns of members of different ethnic groups. Croats and Serbs participated significantly in these networks, while a majority of members of both groups had friends in the other ethnic group. The research shows that friends ended their contacts or simply parted, but there were also many cases when both Croatian and Serbian friends protected each other during the war. What is indicative is that in addition to mutual protection, friends did not more significantly take part in threats and physical attacks against friends of other nationalities. This made their meeting after the war easier, so they mostly cautiously or unreservedly renewed their communication, which can be regarded in the post-war situation as social capital for regenerating networks of primary social ties in a local ambience. The answers of the respondents in these cases as well indicate a relatively tolerant atmosphere, at least in the field of attitudes, which will certainly in part have a positive influence on post-war processes, one of the more important goals of which is the integration of all actors from the former war areas into the social habitus of local communities.

Key words: social interaction, Croats, Serbs, post-war period, coexistence

Einige Segmente primärer gesellschaftlicher Kontakte zwischen Kroaten und Serben nach dem Jugoslawienkrieg

Dragutin BABIĆ
Institut für Migrationen und Nationalitäten, Zagreb

In diesem Text werden die Qualität und die Spannweite der gesellschaftlichen Interaktionen zwischen Kroaten und Serben nach dem Jugoslawienkrieg (1991–95, Anm. d. Übers.) und nach der Rückkehr/Zuwanderung kriegsbedingter Migranten an frühere Kriegsschauplätze analysiert. Vor dem Krieg

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 4-5 (96-97),
STR. 823-845

BABIĆ, D.:
NEKI SEGMENTI...

bestand das Netzwerk primärer gesellschaftlicher Beziehungen im mikrosozialen Umfeld der Lokalgemeinschaften aus nachbarschaftlichen Beziehungen, Mischehen, dem Nebeneinander verschiedener Generationen, aus Freundschaften und anderen Formen gesellschaftlicher Interaktionen zwischen den Mitgliedern verschiedener Ethnien. Kroaten und Serben waren wesentlich an diesem Netzwerk beteiligt, und eine große Zahl von Mitgliedern beider Ethnien pflegte Freundschaften mit Mitgliedern der anderen Volksgemeinschaft. Die Untersuchung ergab, dass die freundschaftlichen Bande zerrissen oder einstige Freunde es beim gegenseitigen Gruß belassen, doch gibt es auch nicht wenige Fälle, in denen sich Kroaten und Serben im Krieg gegenseitig schützten. Indikativ ist ferner, dass befreundete Personen aus verschiedenen Ethnien nicht stärker daran beteiligt waren, sich gegenseitig zu bedrohen und zu attackieren. Dies erleichterte eine neuerliche Begegnung nach dem Krieg, sodass sie in den meisten Fällen entweder mit anfänglicher Vorsicht oder ganz ohne Vorbehalte die Kommunikation wiederaufnahmen, was nach dem Krieg als soziales Kapital bei der Regenerierung des primären gesellschaftlichen Netzwerks im jeweiligen lokalen Umfeld funktionieren kann. Die Antworten der Umfrageteilnehmer verweisen auch in diesen Fällen auf das Bestehen einer relativ toleranten Atmosphäre, zumindest im Bereich der persönlichen Überzeugungen. Dies wird auf alle Fälle eine zumindest einigermaßen positive Wirkung auf die Nachkriegsprozesse haben, zu deren wichtigeren Zielen gehört, sämtliche Akteure im einstigen Kriegsgebiet in den gesellschaftlichen Habitus der jeweiligen Lokalgemeinschaften zu integrieren.

Schlüsselbegriffe: Gesellschaftliche Interaktion, Kroaten, Serben, Nachkriegszeit, Koexistenz